

Тетяна БУДКО

доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник
Інституту дослідження проблем
державної безпеки Служби
безпеки України;

Галина ЗАПОРОЖЦЕВА

кандидат психологічних наук,
доцент, професор кафедри роботи
з персоналом, юридичної
психології, педагогіки та політології
Академії управління МВС

УДК 351.74

МОДЕЛЮВАННЯ ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОВС

Стаття присвячена дослідженню проблеми формування професійно-психологічної підготовленості працівників органів внутрішніх справ для вирішення оперативно-службових завдань із використанням науково обґрунтованих методів. Розглянуто метод моделювання, запропоновано здійснювати моделювання різноманітних складних ситуацій в оперативно-службовій діяльності працівників ОВС на заняттях із професійно-психологічної підготовки, розроблено алгоритм такого моделювання.

Статья посвящена исследованию проблемы формирования профессионально-психологической подготовленности работников органов внутренних дел для решения оперативно-служебных задач с использованием научно-обоснованных методов. Рассмотрен метод моделирования разнообразных сложных ситуаций в оперативно-служебной деятельности работников ОВД на занятиях по профессионально-психологической подготовке, разработан алгоритм такого моделирования.

The article covers the research of the problems of forming the professionally-psychological readiness of the employees of the bodies of Internal Affairs for operative and official problem solving with the help of science-based methods. The author considers the method of modeling. It is proposed to realize modeling of the different complicated situations in

operative-official activities of the employees of the bodies of Internal Affairs during the professionally-psychological trainings. The author pro-poses an algorithm of the modeling as well.

Ключові слова: працівники органів внутрішніх справ, професійна діяльність, професійно-психологічна підготовка працівників ОВС, моделювання, тренінг.

Ключевые слова: работники органов внутренних дел, профессиональная деятельность, профессионально-психологическая подготовка работников ОВД, моделирование, тренинг.

Keywords: the employees of the bodies of Internal Affairs, professional activities, professionally-psychological training of the employees of the bodies of Internal Affairs, modeling, training.

Зміни концептуальних підходів до визначення місця та ролі міліції в суспільстві вплинули і на теоретичні уявлення про кадрову політику органів внутрішніх справ. Сучасна кадрова політика в органах і підрозділах внутрішніх справ України є складовою державної кадрової політики, мета якої – формування високопрофесійного кадрового ядра органів внутрішніх справ, а одним із основних принципів роботи з особовим складом – наукова обґрунтованість потреби органів і підрозділів внутрішніх справ у працівниках-професіоналах [1].

Робота працівників міліції залишається фізично й емоційно напруженою та небезпечною. Тому гостро постає питання про необхідність кардинальних змін в організації, а також розробки нових підходів до здійснення професійної підготовки працівників міліції. За результатами анкетування керівників органів внутрішніх справ і служб різного рівня, що систематично проводяться в Академії управління МВС, 67,6 % опитаних (начальники відділів по боротьбі з організованою злочинністю, начальники відділів і відділень карного розшуку МВС України) зазначають, що адаптація випускників відомчих навчальних закладів до професійної діяльності ускладнюється через переважно теоретичну спрямованість їх підготовки, 33,8 % – через недостатню психологічну готовність до умов служби [2].

Питання про ефективне використання психологічних знань у діяльності органів внутрішніх справ загалом і в оперативно-роз-

шуковій діяльності зокрема здавна турбують як теоретиків, так і юристів-практиків правоохоронної сфери [3].

Аналіз результатів досліджень за останнє десятиліття засвідчив, що дослідники в галузі юридичної психології вивчали різні психологічні аспекти професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ, зокрема: використання спеціальних психологічних знань у діяльності оперативних підрозділів МВС України (Я. Ю. Кондратьєв), стан страху та його роль у правоохоронній діяльності працівників ОВС (В. О. Артем'єв), психологічне забезпечення діяльності працівників ОВС в умовах вияву соціально небезпечної поведінки натовпу (І. Ю. Воробйова), психологічні особливості професійного спілкування працівників міліції в екстремальних умовах (І. О. Дубова), психологічний аналіз професійної діяльності дільничного інспектора міліції та визначальні умови її вдосконалення (Г. Є. Запорожцева), психологічні особливості професійної діяльності й основи формування майстерності інспектора дорожньо-патрульної служби ДАІ України (В. В. Кондюкова), психологічна адаптація курсантів ВНЗ МВС України до діяльності підрозділів кримінальної міліції (В. В. Конопльов), психологічні причини загибелі та поранень працівників органів внутрішніх справ (В. О. Лефтеров), психологічна підготовка особового складу спеціальних підрозділів ОВС до дій в екстремальних ситуаціях (М. Г. Логачов), психологічні методи вогневої підготовки в підрозділах органів внутрішніх справ МВС України (В. І. Малічевський), професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (О. В. Тимченко), аутоагресивна поведінка працівників органів внутрішніх справ України (О. В. Тимченко), професійно-психологічну підготовку працівників підрозділів швидкого реагування міліції (О. М. Корнєв).

У цьому самому напрямі фахівцями з юридичної психології досліджувалася проблема професійної деформації працівників органів внутрішніх справ (В. С. Медведєв, Ю. В. Александров), психологічні особливості діяльності керівника органів внутрішніх справ України (Є. Г. Запорожцев), організаційно-методичні та психологічні засади вдосконалення діяльності працівників експерт-

но-криміналістичних підрозділів (Ю. П. Тимошенко та ін.), чинники формування професійної свідомості майбутніх юристів (Т. В. Кушнірова та ін.).

Узагальнення результатів педагогічних, психологічних та інших досліджень дає підстави стверджувати, що вдосконаленню професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ у науці приділено значну увагу. Напрацьовано важливі теоретичні та практичні матеріали, зокрема, дослідниками визначено сутність загальної, моральної, педагогічної, соціально-комунікативної культури молодого офіцера (В. П. Барковський, А. С. Морозов, М. М. Ісаєнко, І. В. Михайліченко); розроблено технології адаптації курсантів до навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі закритого типу (Г. І. Васильєв, О. В. Іванова, В. В. Конопльов, О. О. Назаров та ін.); розкрито особливості емоційно-вольового становлення особистості курсантів (М. І. Ануфрієв, В. І. Дьяченко, І. П. Закорко, М. М. Козяр, В. І. Пліско та ін.). Не залишилися поза увагою дослідників проблеми формування професійної усталеності (В. І. Дьяченко та ін.), а також емоційної усталеності (А. І. Черкашин, З. Л. Шайхлісламов та ін.) працівників органів внутрішніх справ у процесі фахової підготовки як передумови готовності до професійної діяльності в ОВС.

Результати досліджень із проблем професійної підготовки майбутніх юристів, специфіки діяльності окремих представників юридичних професій свідчать, що переважна більшість із них була присвячена пошукам шляхів удосконалення діяльності правоохоронців, але багато питань у цій площині ще залишаються невирішеними, а практика використання методу моделювання є ще недостатньо розробленою в психологічній науці. Зокрема, вивчення методик професійно-психологічної підготовки працівників ОВС показало, що відсутність системних, науково обґрунтованих практичних рекомендацій змістовного й організаційно-педагогічного характеру щодо організації службової підготовки працівників ОВС з такою фаховою спеціалізацією, як оперативна діяльність, викликає істотні ускладнення в становленні ефективної системи професійно-психологічної підготовки працівників оперативних підрозділів ОВС.

Метою нашого дослідження було визначення методологічних засад моделювання з урахуванням специфіки оперативно-службової діяльності, психологічні особливості якої, на наш погляд, доцільно було б використовувати на заняттях професійно-психологічної підготовки працівників оперативних підрозділів ОВС.

Як відомо, запорукою успіху в діяльності працівника ОВС є необхідний рівень його професійних знань у психології, вміння спілкуватися з людьми, навички встановлення психологічного контакту та психологічна готовність до дій в екстремальних ситуаціях [4].

Про професійну майстерність працівника можна говорити лише тоді, коли він психологічно підготовлений. Професійно-психологічна підготовленість працівників забезпечує успішне подолання психологічних труднощів під час вирішення оперативно-службових завдань. Цей процес може бути правильним і успішним лише за умов використання науково обґрунтованих методів, одним з яких є моделювання.

Цей метод доцільно використовувати для вивчення складних питань і структур, а також зв'язків, що при цьому аналізуються. Моделі, призначені для аналізу певного об'єкта, розкривають суть притаманних йому закономірностей, зміст, характер, ступінь значущості основних зв'язків між його елементами тощо.

Термін "модель", що широко використовується в різних сферах, походить від латинського "modulus" – міра, мірило, зразок. Модель – це об'єкт, що заміщує оригінал і відображає його найважливіші риси та властивості для певного дослідження, мети дослідження за обраної системи гіпотез.

Розроблено багато моделей, які відрізняються цілями, змістом, способом створення, характером стосунків між моделлю та оригіналом. Головними властивостями моделі є її здатність відображати, відтворювати предмети та явища об'єктивного світу, їх закономірний порядок, структуру.

Модель також дозволяє прогнозувати найімовірніший розвиток, зміну свого прототипу, а також одержувати кількісні характеристики різноманітних властивостей об'єкта, що вивчається. Слід зазначити, що модель будь-якої ситуації оперативно-службової

діяльності – це така матеріальна або уявна система відображення реальності модульованих чинників цих ситуацій, яка відтворює його істотні ознаки та властивості в процесі навчання і заміщує об'єкт-оригінал таким чином, що при безпосередньому вивченні дає не тільки нові знання про об'єкт-оригінал, а й дозволяє сформувати практичні навички та вміння поводитися в ситуаціях реальної оперативної обстановки.

Науковою основою моделювання є теорія аналогії (у деяких випадках фізичного й аналогового моделювання – теорія подібності), в якій основними є поняття аналогії як подібності об'єктів за їх якісними, кількісними і структурно-логічними ознаками, а також метод умовиводів за аналогією. Аналогію в моделюванні розуміють як подібність за істотними ознаками, як подібність структур і функцій об'єктів. З позицій гносеології процес моделювання являє собою логічну єдність трьох етапів. Перший етап пов'язаний із розробкою моделі (на основі реально існуючого об'єкта або його проекту). На другому етапі модель досліджується як самостійний об'єкт. На третьому етапі отримані в результаті дослідження моделі знання переносяться на досліджуваний об'єкт-оригінал.

Розглянемо моделювання як науковий метод вивчення конкретних ситуацій у професійній діяльності працівників ОВС шляхом заміщення їх моделлю, що зберігає істотні риси оригіналу. Такі елементи, як небезпека, ризик, відповідальність, включені в процес психологічної підготовки, розвивають в оперативника сміливість, мужність і стійкість. Якщо ризик і небезпека є непосильними для працівника в навчальній обстановці, він, імовірно, поступиться перед ними і під час виконання реальних оперативно-службових завдань. Тренування в їх подоланні – одне із завдань психологічного моделювання, і щоб його вирішити, необхідно використовувати будь-які можливості для створення ситуацій ризику і небезпеки на заняттях; навчати об'єктивно оцінювати їх, не допускати перебільшення чи применшення.

Основне методичне завдання психологічної підготовки, яке можна виконувати за допомогою форм, методів і відповідного матеріально-технічного забезпечення, – це створення на практичних

заняттях навчальної обстановки, яка викликала б в оперативника психічні процеси і стани, максимально подібні до тих, що мають місце в реальності. Досягти цього можна за умов психологічного моделювання змісту й реальної оперативної обстановки.

Досліджуючи моделювання ситуацій оперативно-службової діяльності на заняттях із психологічної підготовки, пропонуємо розглянути процес моделювання як єдність цих етапів у такій послідовності:

- розроблення моделі (з використанням даних, що характеризують реальну оперативну обстановку);

- вивчення змодельованих конкретних психологічних ситуацій, створених із перебігу різних занять психологічно напруженої обстановки, формування навичок поведінки в модульованих ситуаціях оперативно-службової діяльності;

- вироблення алгоритмів поведінки, застосування отриманих у результаті вивчення моделі оперативної обстановки знань, розвиток навичок і умінь, необхідних для адекватної поведінки в реальній ситуації оперативно-службової діяльності.

Етапи моделювання доцільно здійснювати на базі системного підходу. Це означає, що процес моделювання, з одного боку, варто розглядати як систему, що складається з низки підсистем, а з другого – як підсистему, що входить до системи вищого порядку.

Етапи моделювання базуються на певних принципах [5]. Наприклад, обумовлюючи необхідність моделювання певної оперативно-службової ситуації, що мала місце в реальності, треба виявити і зазначити всі негативні психологічні чинники, що супроводжували реальні події. Це допомагає в подальшому виявити помилки в поведінці оперативника, окреслити шляхи їх усунення. Розробляючи алгоритм поведінки, необхідно діяти за певною системою – від простого до складного, реалізуючи принцип послідовності.

Основним засобом оцінювання поведінки у змодельованій ситуації є метод порівняння: аналізуються "складні місця" у вирішенні тих чи інших оперативно-службових завдань з демонстрацією як позитивного, так і негативного досвіду подолання негативних психологічних чинників.

Перший етап моделювання є підготовчим до проведення навчальних занять і полягає в тому, що:

- вибирається ситуація, яка досить часто трапляється в оперативно-службовій діяльності;
- збирається повна інформація, що характеризує оперативну обстановку, в якій відбулася вибрана подія;
- вивчаються всі психологічні чинники, які супроводжують дії оперативників у подібних ситуаціях, формується модель ситуації з наближенням до реальних умов оперативно-службової діяльності;
- здійснюється організаційна підготовка до моделювання ситуації (вивчаються шляхи розв'язання поставлених завдань, які приводять як до позитивних, так і до негативних результатів під час їх розв'язання).

Для реалізації першого етапу моделювання службових ситуацій на заняттях із психологічної підготовки потрібен практичний досвід викладача, тому вважається доцільним підбір викладачів навчальних закладів системи МВС з досвідом роботи в практичних підрозділах не менше ніж 7 років. При цьому професійна майстерність викладача визначається не тільки практичним досвідом, а й методичним умінням розгортати навчальний епізод у вигляді цілої серії дій як посадових осіб, так і потерпілих, правопорушників, свідків. Викладач повинен моделювати навчальні ситуації так, щоб дії цих осіб прив'язувалися, погоджувалися і впливали з реальних ситуацій професійної діяльності працівників карного розшуку.

Моделювати навчальні ситуації потрібно при максимальному наближенні умов практичних занять, тренувань, навчань до реальних умов оперативно-службової діяльності, тобто реального відтворення її зовнішньої картини. Це дозволить майбутньому оперативнику певною мірою абстрагуватися від навчальної обстановки, відчутти і навіть пережити деякі труднощі, тобто викликати той психічний стан, що супроводжує професійну діяльність працівників карного розшуку під час реального виконання оперативно-службових завдань.

Саме таке програвання навчальних епізодів задовольняє вимоги психологічної підготовки, готує оперативника до вмілого подо-

лання труднощів. Вводячи елементи ризику й небезпеки, ретельно добираючи фізичні та психічні навантаження, в оперативника можна сформуванати високу працездатність, витривалість, самовладання тощо.

На другому етапі, досліджуючи змодельовані навчальні ситуації, слід ураховувати основні закономірності та принципи ОРД, до яких належать:

- закономірності, що розкривають пізнавальну, інформаційну сутність ОРД (особливості методів збирання інформації в ОРД з допомогою властивих їй спеціальних засобів і джерел);
- закономірності реалізації практичних заходів, покликаних вирішувати конкретні оперативно-розшукові завдання (розкриття таємно вчинених злочинів, вплив на осіб, які представляють оперативний інтерес);
- закономірності організаційного компонента ОРД (оцінка оперативної обстановки, вибір сил і засобів досягнення цілей, матеріально-технічне забезпечення заходів);
- закономірності морально-правових засад ОРД (співвідношення методів ОРД, а також правових і моральних норм суспільства) [6].

Отже, другий етап моделювання оперативно-службової діяльності складається з вивчення психологічних закономірностей діяльності оперативних працівників, способів їхнього впливу на об'єкти діяльності, під якими мають на увазі осіб, які становлять оперативний інтерес, або факти й події, що стосуються злочину, який готується або вже вчинений. При цьому можуть використовуватися різні форми проведення занять:

- психологічний практикум із використанням роздаткового матеріалу, слайдів, відеофільмів;
- послідовний системний огляд випадків із практики, психологічний аналіз сконструйованих службових ситуацій, що забезпечує повне уявлення про типові алгоритми професійної поведінки;
- відпрацювання психологічних прийомів ефективного розв'язання оперативно-службових завдань;
- тренінг із використання вербальних і невербальних засобів;
- рольовий тренінг;

- професійно-психотехнічні ігрові вправи;
 - психорегуляційний тренінг, тренінг самоконтролю діяльності.
- Ступінь використання можливостей таких занять визначається:
- активнішим використанням практичних форм навчання (на полігонах, місцевості);
 - послідовним та інтенсивним нарощуванням труднощів під час відпрацювання практичних дій;
 - завершенням відпрацювання кожної дії в умовах, максимально наближених до реальності.

Значним потенціалом наділені психотехнічні ігрові вправи, які є міні-моделлю психологічної реальності, під час якої можна моделювати мотиваційні, пізнавальні, емоційні, вольові та психомоторні явища і труднощі, які оперативник повинен відчувати та переборювати. Такі заняття сприяють розвитку професійно важливих якостей – уваги, уявлень, рефлексивного мислення, самовладання, володіння жестами, мімікою тощо. У процесі моделювання конкретних психологічних ситуацій, створених на заняттях психологічно напруженої обстановки, наближених до реальних умов, відбувається формування й розвиток психологічної готовності працівників карного розшуку до успішного здійснення їхньої професійної діяльності.

Отже, другий етап моделювання службових ситуацій, крім озброєння майбутніх працівників оперативних підрозділів знаннями про психологічні чинники оперативної обстановки, забезпечує формування та розвиток професійно важливих якостей, навичок і вмінь майбутнього фахівця.

Третій етап моделювання оперативно-службової діяльності має ознаки творчого процесу, на якому висуваються, обговорюються, відбираються і встановлюються різні варіанти виходу із змодельованої ситуації. На цьому етапі обираються оптимальні варіанти поведінки оперативника в ситуації оперативно-службової діяльності, що відпрацьовуються в навчальних умовах, і розглядаються пропозиції щодо їхньої реалізації – так звані алгоритми поведінки.

Успіх цих етапів прямо пропорційний можливостям, які існують для психологічного моделювання оперативно-службової діяль-

ності на навчальних заняттях у навчальних закладах системи МВС, а також умінню викладача на цих заняттях моделювати умови і труднощі оперативно-службової діяльності.

Високий рівень сформованих умінь у конкретному виді діяльності свідчить про досягнення фахівцем професійної майстерності. У професійній майстерності працівників карного розшуку особливо важливою є роль практичного вишколу, наявність стійких навичок і вмінь.

Професійна перевага в боротьбі зі злочинністю, у тому числі під час здійснення ОРД, можлива за умови, що оперативні працівники правоохоронних органів будуть не просто озброєні психологічними прийомами і методами, а спроможні вміло, професійно і вчасно застосовувати психологічні знання у практичній діяльності.

Отже, проблема вдосконалення професійної підготовки з метою підвищення майстерності фахівців-юристів підрозділів карного розшуку нині є однією з провідних, оскільки причиною неналежних результатів оперативно-службової діяльності часто стає низька професійна навченість і недостатня психологічна готовність працівників цих підрозділів.

Спираючись на теоретичні розробки провідних фахівців (В. Г. Андросюка, О. М. Бандурки, Л. І. Казміренко, М. В. Костицького, В. С. Медведева, О. М. Столяренка, В. Д. Суценка, С. А. Тарарухіна, Г. О. Юхновця, Я. Ю. Кондратьєва, В. О. Черепанова та ін.), вважаємо, що професійно-психологічна підготовка формує та розвиває професійну майстерність оперативних працівників, яку слід розглядати як сукупність рівнозначних складових: професійної компетентності, високої професійної культури та системи психолого-педагогічних умінь, що мають бути адекватними відповідному рівню вирішення оперативно-службових завдань.

Розв'язання цієї проблеми, на нашу думку, можливе за рахунок організації професійного підходу до цього процесу. Професійну психологічну підготовку з особовим складом повинні здійснювати професійні психологи, що мають оперативний досвід роботи і володіють спеціальними психолого-педагогічними знаннями. Одним зі шляхів вирішення цієї проблеми є, наприклад, введення посади "оперативник-психолог", який може реально здійснювати

дієву професійно-психологічну підготовку та забезпечувати психологічне супроводження оперативно-службової діяльності. До головних функціональних обов'язків такого фахівця, на нашу думку, було б доцільно включити: аналіз та узагальнення досвіду використання психологічних знань в оперативній роботі; розробку практичних рекомендацій і безпосередню участь у впровадженні інновацій в оперативно-розшукову діяльність підрозділу; надання допомоги оперативним працівникам із психологічного вивчення кандидатів на негласне співробітництво; розробку психологічних рекомендацій щодо залучення до негласного співробітництва; безпосередня участь у проведенні окремих оперативно-розшукових заходів; навчання психологічних прийомів в оперативній роботі (встановлення довірчих відносин, психологічний вплив, психологічні засади конспірації тощо); навчання безпечної поведінки в екстремальних умовах і методів саморегуляції. Найперспективнішою була б підготовка таких фахівців – професійних психологів із числа найкваліфікованіших оперативних працівників шляхом їх перепідготовки на спеціальних психологічних курсах.

Результати психологічних досліджень, які нині проводять фахівці системи МВС, розкривають широкі можливості для практичного використання в оперативно-службовій діяльності органів внутрішніх справ новітніх технологій, впровадження інноваційних методів і засобів підвищення професійної майстерності працівників оперативних підрозділів ОВС [7; 8].

Вважаємо, що вдосконалення кадрової політики в ОВС можливе за умови впровадження в життя таких заходів, як розвиток сучасної системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів, удосконалення системи службової підготовки, використання зарубіжного досвіду в підготовці кадрів правоохоронних органів. При цьому слід зазначити, що практично в усіх західноєвропейських країнах ще в 70-80 рр. минулого століття були розроблені спеціальні навчальні та консультативні програми в основних сферах взаємодії поліції і суспільства. Ці програми передбачають: навчання методів встановлення взаємин із населенням і вирішення конфліктів, що виникають між людьми і потребують втручання поліції; методів надання оперативної психологічної

допомоги в розв'язанні сімейно-побутових конфліктів правовими шляхами; способів збереження індивідуальної витримки поліцейських і подолання стресів тощо. Методика навчання передбачає лекції, дискусії, змодельовані екстремальні ситуації (часто за участю професійних акторів) з відеозаписом і подальшою демонстрацією процесу вирішення цих ситуацій.

У поліцейських системах західних країн професійна підготовка працівників поліції є одним із головних резервів підвищення ефективності поліцейської діяльності. У багатьох країнах проблеми якості підготовки поліцейських усіх категорій і рангів розглядають на вищому рівні державного управління.

У нашій країні, незважаючи на вимоги керівництва Міністерства внутрішніх справ України щодо підвищення рівня професіоналізму кадрів, пріоритетності забезпечення безпеки працівників під час виконання повсякденних службових обов'язків і дій в екстремальних ситуаціях, цей напрям належно не розроблений. Водночас, сучасна кримінальна обстановка вимагає запровадження негайних заходів підвищення ефективності діяльності як у боротьбі зі злочинністю, так і попередженні та розкритті злочинів.

Список використаних джерел

1. Концепція розвитку системи психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України (Затверджена рішенням колегії МВС України від 05.02.1997 р. № 2км/2). – К., 1997. – 14 с.
2. Запорожцев Є. Г. Психологічні особливості діяльності керівника органів внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук: 19.00.06 / Євген Георгійович Запорожцев. – К., 2000. – 174 с.
3. Забезпечення особистої безпеки працівників ОВС при виконанні службових обов'язків: наук.-практ. рек. / Г.О. Юхновець, В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко та ін.; під ред. М.І. Ануфрієва, Я.Ю. Кондратьєва. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 1999. – 79 с.
4. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психологические проблемы готовности к деятельности. – Мн.: Изд-во БГУ, 1976. – 179 с.

5. Думко Ф.К., Запорожцева Г.Є. Професійно-психологічна підготовка співробітників ОВС/за ред. Ф.К. Думка. – Одеса: НДРВВ ОІВС, 2000. – 46 с.

6. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 23.

7. Кондратьєв Я.Ю. Психологічне забезпечення діяльності оперативних підрозділів МВС України: монографія. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 1999. – 245 с.

8. Використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності: монографія / О.Ф. Долженков, Г.Є. Запорожцева, А.П. Кіцул, Е.В. Рижиков. – Одеса: НДРВВ ОІВС, 2001. – 247 с.

Стаття надійшла 05.11.2009.